

nekad potpuno neopravdano naziva »filozofijom upravljanja« i zaista samo otežava rad radnicima. Knjige o upravljanju sklone su podbaciti u svojim predviđanjima te često postavljaju nerealna očekivanja koja se vrlo teško mogu ispuniti.

U poglavlju o plaći, autor prikazuje koliko visina primanja utječe na naš osjećaj subjektivnog blagostanja te uvjetuje li veća plaća sreću. U bogatim društvima ta poveznica gotovo i ne postoji (izuzev najsiromašnijih slojeva), a i ukoliko je porast zadovoljstva veći zbog povećanja primanja, on je beznačajan usporedimo li ga s važnošću drugih faktora poput zdravlja ili privatnih odnosa. Ovdje se radi o slučaju opadajućih prinosa, dakle što su nam primanja veća, to nam je manje važno njihovo povećanje. Da plaća nije presudna za sreću i zadovoljstvo, dokazuje i činjenica da su ljudi, koji nešto rade besplatno i iz idealističkih razloga, skloni postati nezadovoljniji kada za to počinju primati plaću. Očekivalo bi se čisto suprotno. Da je rad vrlo važan u našem životu, neovisno o plaći, dokazuje i činjenica da brojni dobitnici lutrije i dalje ostaju u svijetu rada. Autor tako zaključuje da radu ne bismo trebali pridavati čisto instrumentalnu vrijednost smatrajući da mu je jedini smisao zarada za život.

Poglavlje *Rad u doba obilja* govori o današnjem životu u doba visokog životnog standarda zbog rasta produktivnosti. Danas živimo u »društvu obilja« i imamo puno više nego što je prosječan radnik imao u nedavnoj prošlosti. Umjesto da se borimo za preživljavanje, frenetično tražimo svoj identitet. U isto vrijeme, gomilaju se potrebe, odnosno sve je više stvari koje se smatraju **nužnima** za život. Budući da se podižu standardi svega što se ubraja u nužno, netko može dodatno zaostati makar je njegovo materijalno bogatstvo apsolutno naraslo. Društvo obilja je potrošačko društvo, a naš društveni status ne ovisi o sposobnosti proizvodnje već o sposobnosti konzumacije.

Moglo bi se reći da »konzumiramo« i poslove, budući da ih stalno mijenjamo te nam je rad važan izvor smisla i identiteta.

Predzadnje poglavlje pokušava dati odgovor na pitanje »Je li radu došao kraj?«. U knjizi *Kraj rada* (1995.) Rifkin kaže da će računala izbrisati ogroman broj radnih mjesta te ponavlja Marxovu tvrdnju da će strojevi zamijeniti ljudski rad. No, dosad nije došlo do masovne nezaposlenosti uzrokovane tehnologijom, a poslovi koji su se ugasili zbog tehnologija više su nego nadomješteni novim radnim mjestima. Iako se ne može zanemariti mogućnost da radu kakav danas poznajemo neće u određenom trenutku doći kraj, sam »kraj rada« neće se dogoditi u skoroj budućnosti, već će on nastaviti mijenjati svoje oblike. Na kraju, u zadnjem poglavlju, *Život i rad*, autor zaključuje o tome što nam rad znači u životu te nam daje životni sadržaj. No, staviti rad na vrh prioriteta, prije obitelji i prijatelja, velika je pogreška te u čovjekovu životu on ne bi trebao nikada zauzimati prvo mjesto. Premda se za pronalaženje istinskog značenja u radu treba radu i predati, on bi trebao biti samo jedan od izvora smisla u našim životima.

Annamaria Vuga

doi: 10.3935/rsp.v19i3.1095

THE STRANGE NON-DEATH OF NEOLIBERALISM

Colin Crouch

Cambridge: PolityPress, 2011., 199 str.

Colin Crouch je ugledni engleski politički ekonomist i profesor emeritus na Warwick Business School. Njegova knji-

ga *Strange Non-death of Neoliberalism* zamišljena je kao seciranje trenutne faze kapitalizma pružajući uvide što je prethodilo sadašnjoj situaciji i kakve su trenutne konstelacije moći u svijetu u kojem su, prema njegovu mišljenju, dominantni akteri transnacionalne kompanije.

Knjiga je strukturirana u osam poglavlja. U prvom poglavlju, *The Previous Career of Neoliberalism*, autor razmatra korijene liberalizma, osvrćući se pritom na pristupe liberalizmu koji su utjecali na nastanak različitih političkih tradicija. Prvi smatra socijalnim. On se oblikovao iz potrage za pravima. Drugi je ekonomski pristup liberalizmu koji je naglašavao nepovredivost privatnog vlasništva. Nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje se trenutak socijalne demokracije. Ona je potaknuta keynezijanizmom koji je bio vrsta kompromisa između tržišne ekonomije i socijalne države. No pod utjecajem njegovih inflatornih tendencija neoliberalizam, prema Crouchu, dobiva novu priliku. Dolazi do prenošenja principa tržišnog poslovanja u javni sektor i pokušaja sveopće deregulacije što oslabljuje ulogu države.

Na početku drugog poglavlja, *The Market and Its Limitations*, autor naglašava učinkovitost kao glavnu normu tržišta. U središtu neoliberalnog projekta stoji predodžba efikasnih tvrtki i nesposobnih javnih službi. Crouch razmatra kriterije za funkcioniranje savršenih tržišta i njihove nedostatke. Prva karakteristika je da sva dobra na tržištu imaju cijenu. Mogući problemi su nemogućnost tržišta da se nose s eksternalijama kao i razdioba između različitih vrsta dobara te transakcijski troškovi na tržištu. Drugi kriterije velik broj ponuđača i potražitelja te jednostavan ulazak i izlazak s tržišta. Problemi u toj sferi su visoke barijere u pojedinim područjima te nejednakosti uslijed ograničene konkurencije. Sljedeći kriterij je velik volumen aktivnosti na tržištu, gdje autor kao pro-

blem vidi kolaps povjerenja, posebice u krizama. Četvrta karakteristika je savršena informiranost dionika na tržištu, gdje imamo prepreke nedostupnosti i visokih cijena informacija. Zadnji kriterij je razdvojenost ekonomije i politike kojoj autor vidi tri prepreke. Država je jedan od glavnih spasitelja propalih tržišta. Tržišta trebaju zakone da bi funkcionirala i najvažniji razlog – ekonomska moć konvergira u političku moć.

U trećem poglavlju, *The Corporate Takeover of the Market*, raspravlja se o velikim tvrtkama koje su problem za funkcioniranje liberalne ekonomije. One su dovoljno dominantne unutar svojih tržišta da utječu na uvjete na tržištima svojim akcijama. Dvije su središnje dileme u tržišnoj ekonomiji. Prvo jesu li vrline tržišta bolje izražene u održavanju konkurencije ili u ishodima konkurencije koji se svode napreživljavanje nekoliko korporacija. Tu se razmatra razdioba između potrošačkog izbora koji je demokratičan koncept i blagostanja potrošača koji je tehnokratski koncept. Druga dilema tržišne ekonomije je koliko je intervencije države dopušteno u sprečavanju koncentracije moći. Država se može više uključivati u ekonomiju, ali je sve veće i područje utjecaja ekonomske moći na politiku. To je posebno vidljivo kroz proces lobiranja.

Poglavlje *Private Firms and Public Business* razrađuje mogući odnos privatnih tvrtki i javnih poslova. Razmatraju se odgovori države na nedostatke tržišta. Oni se svode na regulaciju, pružanje usluga od strane države i redistributivno oporezivanje. Crouch sagledava i moguće mane tih odgovora te daje pregled strategija marketizacije javnih usluga. Izvlače se zaključci da je neoliberalna kritika identificirala probleme javnih usluga, ali da rješenja mogu biti lošija od problema. Nadalje, neoliberalan pristup pokušava izgurati javne usluge na tržište. Treći zaključak koji autor sugerira jest da neoliberalan pristup prihvaća da

osim tržišta i demokracija postavlja vitalne ciljeve u društvu.

Peto poglavlje naslova *Private Keynesianism: Debt in Place of Discipline* donosi autorov pogled na to kako su dvije forme »kvarova« tržista dovele do financijske krize. Značenje cijena postalo je izobličeno i povećana brzina operacija utjecala je na informiranost pri donošenju odluka. Međutim, rješavanje krize je, prema autoru, dovelo do novih »kvarova«. Izobličila se ideja o potrebi tržišta za niskim ulaznim i izlaznim barijerama. Izlazne barijere imale su veliku ulogu u ekonomskoj krizi jer su se banke identificirale prevelikim akterima da propadnu. Dalje, autor naglašava, da je spašavanje banaka utjecalo i na princip odvojenosti ekonomije i politike jer se korporacije pojavljuju kao ključni igrači u održavanju stabilnosti.

Da bi se spriječile nejednakosti u političkoj moći, potrebna je disperzija moći. Javno odlučivanje zahtijeva suodnos više središta moći. To je glavna je premisa šestog poglavlja, *From Corporate Political Entanglement to Corporate Social Responsibility*. Velike korporacije postaju prijetnja balansu demokratskog pluralizma jer imaju mogućnost izbora režima, investiranja gdje im pravila najviše odgovaraju, a u prilog im ide i narav globalne ekonomije. S naglašenom ulogom velikih kompanija pojavilo se i pitanje njihove društvene odgovornosti. Ono sugerira da kompanije imaju prema građanima i prava i obaveze. Društveno odgovorno poslovanje autor tumači kao ponašanje tvrtki u kojima one dobrovoljno uzimaju u obzir eksternalije proizvedene tržišnim ponašanjem. Ono, kako autor navodi, za tvrtke može imati više koristi. Mogu stvoriti povjerenje potrošača, ali i investitora koji imaju moralni ukus. Potrošači i građani postaju sve sposobniji organizirati se internacionalno, u čemu autor vidi zametke internacionalnog civilnog društva potencijalno četvrte sile onkraj države, tržišta i korporacija.

Sedmo poglavlje nosi naslov *Values and Civil Society*. Autor u njemu razmatra kako politička demokracija i država mogu usmjeriti individualne napore ka kolektivnom dobru. Politička arena je, prema Crouchu, zadržala svoju poziciju foruma o javno relevantnim moralnim pitanjima. S druge strane, tržište vidi kao amoralno. Civilno društvo je akter koji bi trebao pružiti zaštitu protiv dominacije tržišta i države te osigurati fragmentaciju moći. U civilno društvo autor uvrštava pet vrsta aktera: političke stranke, religijske organizacije, grupe okupljene oko nekog pitanja, volonterski i dobrotvorni sektor i profesionalne grupe. Autor sa zadržkom pristupa svim ovim vrstama aktera tvrdeći da, iako djeluju etički, mogu biti vođene osobnim ambicijama pa je za njih kao i za tvrtke potrebno razviti mehanizam kritiziranja i evaluacije. Ipak, u metafori trenutne situacije, civilno društvo shvaća kao »male kuće koje niču intenzivno i neuredno stvarajući vitalnost u ulicama u kojima dominiraju neprobojno osigurana vrata nebodera«.

Posljednje, osmo poglavlje, *What's Left of What's Right?*, autor započinje identificiranjem problema demokracije. Javnost je udaljena i obeshrabrena te stoga ne drži političare pod prikladnom kontrolom. Glavni posrednički mehanizmi, političke stranke i masovni mediji, postaju neadekvatni za tu ulogu. Trijumf neoliberalizma vodio je do pretjeranog povjerenja u tržište i korporacije. One pokušavaju nametnuti svoje principe operiranja na sve javne institucije. Stoga autor, posebice u vidu financijske krize, razmatra povratak državi. Međutim, i državu vidi kao donekle ovisnu o velikim tvrtkama. Nadalje, smatra da ni ona nema »čiste ruke« jer unutar nje mnoge individue traže samo osobni probitak. Još jedan problem države, prema autoru, jest i disparitet promišljanja države koja interese determinira u nacionalnim okvirima, i u okvirima globalnog tržišta. Crouch vidi područje

izvan države, tržišta i korporacija. Civilno društvo koje treba postajati jače što više izaziva države i korporacije te profesionalnu etiku koja svojim standardima djeluje na ponašanje članova institucionalizirajući vrijednosti. Autor naglašava potrebu za snažnim civilnim »mišićima« koji će kroz moralno djelovanje angažiranih građana stvarati i njegovati raznolike vrste pritiska i kritika države i korporacija.

Knjiga pruža sustavnu analizu neoliberalizma utjelovljenog u velikim korporacijama i daje uvide kako je on doveo do financijske krize. Ovakav pokušaj analitičkog mapiranja neoliberalizma aktualan je svrhovit polazni položaj za razmišljanje o karakteristikama ekonomskog sustava i njegovom

odnosu prema državi i građanima. Također, uvodi se proaktivan pristup sugerirajući četvrtu silu, pored države, tržišta i transnacionalnih kompanija, onu osviještenih glasnika građana unutar civilnog društva koji bi trebali kritizirati, biti kontrolni mehanizam te zagovarati nova rješenja imogućnosti. Crouch pledira za nova rješenja koja može donijeti civilno društvo »ne zato što se njegovim organizacijama može vjerovati više nego drugim upravljanim od strane ljudi, već zbog njihovih kapaciteta stvaranja istinskog pluralizma«.

Danijel Baturina
Poslijediplomski doktorski studij
socijalne politike